

Vanha kirjasuomi ja viro

Lisää yhtäläisyyksien vertailua¹

A. Agricolan sanastoa

1. *erään* 'pois': Agricolan teokset II 214, 227; huom. myös Maskun Hemminki, Piae Cantiones 81, 119. — Viron *ära* 'pois'. Nämä vertailut on esittänyt RAPOLA Vir. 1936 s. 107—.

2. *es* 'jos, vaikka': Eipe heiden pidhe woittaman eli ylikädhen saaman, Es quinga corkiasti he lendeuet. (III 301, Ps. 66 [65] reunaselit.) — Vir. vanh. *es* 'jos, vaikka' (ainakin eräässä 1600-luvun virressä, ks. OJANSUU Itämerensuom. kielten pronominioppia 93; hän mainitsee suomen sanan esiintyvän myös Jaakko Finnolla ja Maskun Hemmingillä).²

3. *heh(k)uttaa* 'kiihdyttää, elähdyttää': Anna hyue aijuotus, tauat oijenna, . . . minun ymmerdhynen, wdhella walkeudhella walghista, halut hehuta, toijuot wahuis-ta . . . (I 575; alkutekstissä: 'affectus inflammetur, spes roboretur', Gummerus, M. Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet 353). — Vir. *öhutama* Wied.: lootust ö. = 'die Hoffnung anfachen, beleben', Kett. mm. 'kiihoittaa, kehoittaa'.

4. *huone* 'talo, rakennus': Nin he kijniotit henen ia . . . toidh henen Ylimeisen Papin honen siselle. (II 235, Luuk. 22: 54; nyk.: 'veivät hänet ylimmäisen papin taloon'). Agr:lla ja muussa vanhassa kirjasuomessa yleisesti; ks. esim. 1642 R 3 Moos. 25: 29, 2 Sam. 5: 11. — Vir. *hoone* Wied. 'Gebäude, Haus (bes. grösseres)', Mägiste: ülikoolihoone = 'yliopistorakennus'.

5. *ilma* 'maailma': [kaikki aikaisemmat luomuksensa] Hen Meite warten teki ia loi, / ennenquin Hen meiden ilman toi. (III 715, Ne Prophetat, Alcupuhe). Sana esiintyneee Agr:lla tämän merkityksisenä vain runotekstissä, muuten sitä hänellä vastaa *ma(a)ilma*. Vrt. myös J. Finno: Täss mailmas heitä ylönan, / Waan toises ilmas alennan. (Wirsik. 178.) — Vir. *ilm*, *-a* Wied. 'Welt': ilmale tooma = 'zur Welt bringen, gebären'.

6. *kaivata* 'syyttää': tadhoit . . . wärilde todhistailda caijwajitta (I 556, alkutekst.: 'falsisque testibus accusari', Gummerus 333). — Vir. *kaebama* Wied. 'klagen', Kett.: kohtusse kaevata = 'haastaa oikeuteen'. Sama merkitys tunnetaan myös suomen murteissa; vrt. Lönnr.: tunto kaipaa = 'samvetet anklagar'.

¹ Ks. Vir. 1960 s. 287—291 ja siellä mainittua kirjallisuutta. Nyt julkaistava aineistoni oli pääosaltaan koossa jo v. 1960, mutta jäi silloin sattuneesta syystä käyttämättä. Noudatetusta Agricolan ja Wiedemannin tekstin siteeraustavasta ks. Suomi 101 (1943) s. 20.

² Ojansuu viittaa mps. 94 *es*-konjunktion esiintymiseen Agricolalla »Ps. XLIV»; siitä kohdasta en ole tätä käytäntöä kuitenkaan löytänyt.

7. *karata* 'hypätä': *ylitsekarata* kuv. 'hypätä yli': Senteden Me nijte [nim. Sakarias-profeetan hämäriä unennäköjä] ylitzecarkam tesse Somen Tulkituxes, ia nin me haem ia poimem teste Prophetast . . . ne selkeimet ia meille tarpelisemat Sententiat, Puhet, Sarnat, Opit ia Weisut (III 728, Alcupuhe). — Vir. Wied. esim.: *üle* tähte *kargama* = 'Buchstaben überspringen (beim Lesen)'. Tällaiseen käytäntöön liittyy luontevasti kalendaarisen *karkauspäivä*-nimityksen synty, josta ks. KUSTAA VILKUNA Oma Maa 10 (1961) s. 214; jo Agricolalla esiintyy *karkausvuosi*.

8. *kodosta* 'kotoa': Ennen quin rumis Codhosta wloswiedhen. (III 39, otsikko). — Vir. *kodust* Wied. 'von Hause', Mägiste 'kotoa'.

9. *lipää* 'liukas': Heiden Tiens olcon pimie ia lipie, ia Herran Engeli wainotkohon heite (III 257, Ps. 35: 6; nyk.: 'heidän tiensä olkoon pimeä ja liukas'; vir. 1924: 'Nende tee olgu pime ja libe'). — Vir. *libe* Wied. 'glatt, schlüfrig'. Vrt. *lipistyä* 'liukastua', Vir. 1960 s. 286, Suomi 101 s. 28.

10. *läikkyä* 'kiiltää, välkkyä': se kijldepi quin Mettisen siuet, iotca ninquin Hopia ia Culda leuckyuet (III 304, Ps. 68: 14; »leuckyuet» ehkä painovirhe pro: leickyuet; vrt. seur.; grafeemi eu voisi kuitenkin tarkoittaa myös ääntämystä *äy*); ninquin iocu Sotawäki Harniskast, aseist ia Lippoista leimapi ia leicky (ibid. reunaselit.). — Vir. *läikima* (murt. mm. *läükämä*) Wied. mm. 'glänzen, schimmern, flimmern': teemant läigib päeva käes = 'der Diamant blitzt in der Sonne'. — Suom. verbin saman merkityksen mainitsee toissijaisena myös NS, ja kansankielessä se on muita merkityksiä tutumpi mm. lounaismurteissa, esim.: »Kiiltä ja läikky ko Naantali aurinko» (sp., Vahto).

11. *pouta* 'kuivuus': Ja Herra se aina sinua iodhattapi, ia rautzeppi sinun Sielus Poutaaicana, ia wahuistapi sinun Lws (III 514, Jes. 58: 11; nyk.: 'ravitsee . . . sielusi kuivissa erämaissa'; vir. 1924: 'tahab . . . su hinge täita pōua ajal'); Jos Pouta ia Halla Pellos polta / ettei toiuota Leipe eli Olta / Nins Sadhet ia hyue Ilma anot / sijttes saat Tulot ia Elot. (III 210, Ps. Alcupuhe). Sana esiintyy samaa tarkoittavana myös 1642 R, esim. 5 Moos. 28: 22: Herra lyö sinua . . . polttella, palolla, poudalla; nyk.: 'poltteella ja tulehduksella, kuivuudella'; vir. 1924: 'pōuaga'. — Vir. *pōud* Wied. 'Dürre' (sanan ainoa ei-kuvallinen merkitys).

12. *pyydys* 'pyrkimys': Eij ole minussa ychten halu pydyt, eijke rackautta eli oikeudhen polen (I 772; alkutekst.: 'kein lust, begird noch lieb zu tugent oder gerechtigkeit', Gummerus 551; Agr:lta on ilmeisesti vahingossa jäänyt saksan *tugent* kääntämättä *eli*-sanana edeltä). — Vir. *piiüduš*, -e Wied. 'Streben'. — Tähän ja seuraavaan kohtaan vrt. *pyytää* Suomi 101 s. 34.

13. *pyytö* 'himo, tavoittelu': O minun haltian, poiskienne minusta turhaudhen . . . synnit, . . . turhan cunnian pydon (I 618; alkutekst.: 'inanis gloriae appetitum', Gummerus 397); Sine . . . olet nähnyt, etten mine . . . iongun cunnian pydhon tehden, ole site . . . cumartanut (I 165). — Vir. *piiü/d*, -u Wied. mm. 'Bemühung, Streben'. — Tämä kristillisen moraaliopin termi ja myös edellisen kohdan *pyydys* ovat nähtävästi saaneet merkitykseensä vaikutusta latinan *appetitus*-substantiivista (Streng suomentaa sen 'tavoittelu, halu, vietti'; vrt. *petere* 'pyrkiä, pyytää' jne.).

14. *pöytä(jalka)* 'jalkapöytä': Sinun Jalcais Pöyte ei pidhe ychten lepo saaman

(III 788, 5 Moos, 28: 65; nyk.: 'eikä jalkasi löydä lepopaikkaa'; vrt. III 685: Ja lca-pöydhest nin Päälakeen asti); 1642 R: niñ ettes taida parata *pöytäjalast* niñn pään-laken asti (5 Moos. 28: 35; lat.: 'a planta pedis usque ad verticem tuum'). Huom. myös Herra Martti: hacka mies toiselta . . . ialghan edhest *pöytä ialghan*, maxakan hauast, 3. mrka ia 6. mrka riuinomast. (Suomen k. muistom. II 168). — Vir. *pöi|d = pöi|d, -a* Wied. mm. 'Fussblatt', *pöid* Kett. mm. 'jalkopöytä'. — Vrt. suom. lounais-murt. *pöyt(ä)jalk(a)* id. (tietoja n. 20 pitäjistä).

15. *raamattu* 'kirja': Ja annettin henelle Esaian Prophetan Ramattu. Ja quin hen Ramatun auasi, nin hen leusi paican, cussa kirioitettu oli . . . (II 174, Luuk. 4: 17; samoin 1642 R; nyk.: 'hänelle annettiin profeetta Esaiaan kirja, ja kun hän avasi kirjan . . .'). Yleinen Agr:lla ja myöhemmässä kirjasuomessa. — Vir. *raamat* Wied. 'Schriftstück, Buch, Schrift' (vrt. *piibel = piibliraamat* 'Bibel').

16. *turku* 'tori': näki . . . mwita seisouan turulla ioutilassa (II 77, Mat. 20: 3); Hen on niñnen lasten werta iotca Turulla istuuat (II 52, Mat. 11: 16; nyk.: 'lasten kaltainen, jotka istuvat torilla'). Sana on yleinen myöhemmässäkin raamatunsuomessa. — Vir. *tur|g, -u = turu* Wied. 'Markt, Marktplatz'.

17. *tyhjä* 'turha, mitätön': Jumalan teuty autta ia hallita, Mwtoin ouat caiki meiden Aiuotuxet ia tööd turhat ia tyhiet. (III 237, Ps. 20 reunaselit.); Quinga iuri tyhiet ouat caiki Inhimiset (III 266, Ps. 39: 6; lat. [38: 6]: 'universa vanitas, omnis homo vivens'); woy quinga iuri tyhie ouat caiki Inhimiset (III 267, Ps. 39: 12; nyk.: 'vain tuulen henkäys ovat kaikki ihmiset'; lat. [38: 12]: 'vane conturbatur omnis homo'). — Vir. *tühi* Wied. mm. 'nichtig, vergeblich, ungültig, unnütz, nichts-würdig', Kett. mm. 'joutava'; *tühine* Kett. 'tyhjänpäiväinen, joutava'.

*

17 a. Käsitellessäni Suomi 101 (1943) s. 40 Agricolan sanaa *vauras* (»iloijsella, kerssiueijsella, wauralla, ia remulisella mielelle», I 823) ja verratessani sitä viron adjektiivin *vaper* = murt. *vabras* 'tapfer, brav, munter, rüstig, frisch, gewandt, hurtig' ei vielä ollut tiedossa Agr:n käyttämä alkuteksti. V. 1955 ilmestyneessä tutkimuksessaan Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet Jaakko Gummerus on (s. 600) osoittanut asianomaisen kohdan Lutherin Isämeidän-rukouksen latinankielisissä selityksissä (Explanatio Dominicae Orationis) kuuluneen: 'alacri, patienti, infracto, hilarique animo'. Agricolan *wauralla*-sane vastaa siis ilmeisesti Lutherin sanetta *infracto*. Jos nyt käsittäisimme *infractus*-partisiipin klassisen latinan mukaisesti merkitsevän 'murrettua, murtunutta, masentunutta, lamautunutta, alakuloista' jne. (se kuuluu *infringere*-verbin paradigmaan; ks. esim. Strengin, Heikelin ja Salmen—Linkomiehen lat.-suom. sanakirjoja), niin rinnastus sm. *vauras*: vir. *vabras* olisi semanttisesti mahdoton. Tekstyhteydestähän käy selvästi ilmi, että Agricola tarkoittaa *wauralla* aivan päinvastaista: 'reipasta, uljasta' tjs. Mutta jotakin samantapaista Lutherinkin on täytyntä ymmärtää adjektiivillaan *infractus*. Selitys on varmaan se, että Luther on tajunnut (ehkä silloisen munkkilatinnan mukaisesti?) suhteen *infractus*: *fractus* samaksi kuin esim. *infirmus*: *firmus*, siis että kysymyksessä oli ns. *in-*privativum, jolloin partisiipin merkitys tietysti on 'murtumaton, lannistumaton, reipas' tjs. —

Puheenaolevaa suomen sanaa käyttää myös Jaakko Finno ilmeisesti samanlaisessa merkityksessä kuin Agricola: Hän on se sama yxinäns / *Quin* sielun autta *waurast* (Virsik. 34).

B. Muun vanhan kirjasuomen sanastoa

18. *alallansa* 'tallella': Nin on nyt ninen Christin vscolisten cuolema cuoletettu, ia eij ole oickeuden ielken nyt yctäken hirmuisuttu [sic, pro: hirmuisutta] eli iulmautta, iota pelkäminen muuta quin se waiuoin ette hen näkypi, ette henelle on henen roinens ia loondons alalansa, Juuri ninquin yxi cuollu kärme iolla wiele alalansa roinen ia ryntät ouat, mutta eij ole henell yctäkän woima wahingota tehdhä . . . (Westh, SKM I 148). — Vir. *alal* olema Wied. 'übrig, noch vorhanden sein', *alale* hoidma = 'aufbehalten, aufbewahren', *alles* (= *alle, ales*) 'noch, noch immer': a. hoidma = 'aufbewahren', Kett. *alal* mm. 'säilyneenä, tallessa', *alale* 'talteen', *alles* mm. 'vielä; jäljellä; tallessa'.

19. *hapointaikina* 'hapatus': Rackat weliänj perghacatta sen techden vlghos se wanha hapointaichina [lisätty: happomus], että thöe machdaisitta olla yxi wsi taichina . . . (Upsalan evankeliumik., Suomi 101 s. 107; 1 Kor. 5: 7; nyk.: 'peratkaa pois vanha hapatus'; vir. nyk.: 'pühkige jälja vana haputaigen'). — Vir. *haputaigen* Kett. 'hapatus'. Huom., että suom. yhdyssanan määriteosa vastaa muoto-opillisesti-kin tarkoin viro *hapu*-asua.

20. *iho* 'ruumis': Astiat) Nijn cudzutan pyhäs Raamatus iho eli ruumis (1642 R, 1 Sam. 21 loppuselit.). — Vir. *ihu* Wied. 'Leib'. Vrt. Vir. 1959 s. 288.

21. *ikävä* 'kauan kestävä, riittoisa': An meil iocapäiuäinen leipä / Ja caickel tarpeil lahioit meitä / Tee ikäväh quin meillä on / Ja sinä meille olet suon (J. Finno, Virsik. 61); Tämä ruoca tuli Herran Christuxen woimasta, joca ne wijsi ohraista leipä ia caxi cala hywästisiunaisi ia teki ikäwäxi. (Sorolainen, Postilla I 597; siteerattu tässä Tyyne Salmisen tutkielmasta Sorolaisen Postillan sanasto, käsikirj. H:gin yliopiston suomen kielen lait., s. 116). — Vir. *igaw* Wied. 'langwierig, lange dauernd': i. nahk. = 'Leder, welches lange vorhält', se puu on i. põlema = 'dieses Holz brennt langsam, ist verschlagsam'. — Sama merkitys on tuttu suomen lounaismurteissa (esim. Laitilassa: »Sikkiä ko ikävän kuallu lehmä liha» = sitkeätä kuin vanhana kuolleen lehmän liha; sp.).

22. *kauppelija* 'kauppias, myyjä': Sitten säpiwat sekä cauppelia että ostaja, cohtulisella caupalla (Hartikka Speitz, vuorityöasetusten suom. v:lta 1643, C 2). — RAPOLA on Vir. 1935 s. 351 verrannut tätä sanaa viro verbiin *kaubelda* Wied. mm. 'handeln, Handel treiben, ausbieten' ja sen tekijännimijohdokseen *kaupleja*.

23. *kauppamies* 'kauppias': Midianiterein cauppamiehiet (1642 R, 1 Moos. 37: 28; nyk.: 'midianilaiset kauppiat'). — Vir. *kaupmees* Kett. 'kauppias, kaupпамies'. Suomen sanalla on nykyisin vanhahtava tyyliävy (mitä tosin NS ei mainitse).

24. *kiinnittää* 'vahvistaa, lujittaa': Sentähden kiinnitti Herra hänen valdacundans . . . ja hänellä oli rickautta ja cunniata yldäkyllä (1642 R, 2 Aik. 17: 5; nyk.: 'Herra

vahvasti kuninkuuden hänen käsissään', vir.: 'Ja Jehova kinnitas kuningariigi tema kätte'). — Vir. *kinnitama* Wied. mm. 'versichern, stärken, unterstützen'.

25. *kokous* 'seurakunta': Anna idze cullengin / Meille uudhistuxem. / Viimäin tulsim semmengin / Taewan cocouxeen. (Maskun Hemminki, Piae Cantiones 56); Yxi Vähä Suomen-kielinen Wirsikiria, Suomencocouxis Jumalata kijttä Suomen-kiellellä, tehty M. Jacobilda Suomalaiselta ja muild Suomen papeilda (Maskun Hemmingin virsikirjan 2. painoksen tittelilehdessä 1630; ks. NILO IKOLA SKS:n toim. 263 s. 220). — Vir. *kogodus* Wied. mm. 'Versammlung, Gemeinde', Kett. 'seurakunta'.

26. *kotolainen* 'maakalainen, kotimaan asukas': Ja cucaikänäns hengi syö raato, taicka sitä joca medzän pedolda revitty on, olcon hän cotolainen eli muucalainen, hänen pitä pesemän vaattens, ja viruttaman hänens vedellä (1642 R, 3 Moos. 17: 15; nyk.: 'olipa hän maassa syntynyt tai muukalainen'; lat.: 'tam de indigenis, quam de advenis'); samoin ibidem 16: 29, 18: 26. — Vir. *kodulane* Wied. 'Eingeborener, Einheimischer', Kett. mm. 'kotimaalainen'.

27. *känsä* 'sieni': Ja hōe täutit ychden känsän [lisätty: swanpwn] etijkalla ia panidt siihen ymbärillä hysopi Ja pijdidt sen hänen swunss edess (Upsalan evankeliumik., Suomi 101 s. 105; vrt. Mat. 27: 47 nyk. viroksi: 'vöttis käsna, täitis seda äädika-ga . . .'). — Vir. *käsn*, -a Wied. mm. 'Schwamm': mere-, pesemise-, pesu-k. = 'Badeschwamm', Kett. mm. 'sieni'. — Äänteellisesti vrt. suomen murt. *käsnä* = *känsä*.

28. *mielellänsä* 'tahallaan': Jos Isän langott taitauat hänen pällens kanda, että hän on maannut lapsens mielellens, cuoliaxi, nin warielkan waimon suku waimon 12. miehen walalla, ettei hän ikänens mielellens maannutt lastans cuoliaxi. (Herra Martti, SKM II 35); Jos mies tappa toisen eläimmen, eli hauan anda mielelläns (ibidem 58, Rakennoxen kaaren alkusummaarissa; itse lakitekstin asianom. kohdassa s. 91 käytetään sanontaa: Tappa mies toisen miehen Eläimmen *tielens*). Eräistä lisäsiintymistä ks. KAARIN MIETTINEN *Mieli*-sanueen merkityksistä (käsi-kirj. v:lta 1961 H:gin yliop:n suomen kielen lait.) s. 44—. — Vir. *meelel* Wied. mm. 'absichtlich' = *meelega*. — Sama merkitys tunnetaan suomen murteissa adverbilla *mielin* (ainakin Kymissä).

29. *märkyys* 'neste': Nijn sanoit puut vijnapuulle: tule sinä ja ole meidän Cuningam. Mutta vijnapuu sanoi: pitäkö minun luopuman märkydestäni, joca sekä jumalat että ihmiset ilahutta . . .? (1642 R, Tuom. 9: 13; nyk.: 'jättäisinkö mehuni, joka saa jumalat ja ihmiset iloisiksi . . .?'). — Vir. *märgus* = *märjus* Wied. 'Nässe'.

30. *paljot* 'monet': Canssat ovat tulevat hänestä, ja paljoin Canssain Cuningat. (1642 R, 1 Moos. 17: 16). -- Vir. *paljud* Mägiste: paljud mehed = 'moni mies', paljudes kohtades = 'monessa kohden', Wied.: kellega sa need paljud üles pead? = 'womit unterhältst du diese Menge?'

31. *pito* 'pidot, juhla': Nuorten seora toevo aina / Opin pitoo iloisest. / Pitä pitoo opin ilon, / Anop taito tavoissa. / Olla iloisna, ei suruisna, / Vanha tapa pidhossa. / Siis iloidze, ratk riemuidze, / Nyt nuorten seoracunda. / Josca näinä olis aina, / Opin pidhon olendo. (Maskun Hemminki, Piae Cantiones 101—102); Danin maan Ku-

ningas Christjer / . . . Pahan pidhon valmist cohta, / Cootut kiini annoi otta. / Mon-
da sata yhten päivän, / Syöxi surkjast ala surman, / Verta vieckast vuodhatti.
(Ibid. 121.); Teki suuren vieras pidhon / Herra Pyhän puhtaudhen. (Ibid. 62.) —
Vir. *pidu*, gen. *peu*, *peo*, Wied. mm. 'Fest, Festlichkeit', Kett. mm.: vööraspidu =
'vieraskutsut'.

32. *puskella* 'olla puskusilla': Danin maan Kuningas Christjer, / Ruodzin cansa
pahoin puskel (Maskun Hemminki, PC 121). — Vir. *pusklema* Wied.: pörsad puskle-
vad = 'die Ferkel stossen sich mit der Schnauze', *pus[elda, -klen* Kett. 'puskea toi-
siaan, olla puskusilla'.

33. *rakentaa* (*raketa*) 'soveltaa, sovittaa, asettaa, käyttää', M. Westh: ninquin
miess on lahioittu sureman toimen ia vahueman loonnon cansa quin waimo, nin
. . . hänen pitä rakendaman hänens händä watan ninquin sijtä vastan ionga cansa
hänen pidhäijs saaman ychtäläisen perimisen Jumalan valdakunsa [sic!] hänen
cansans (SKM I 31; vrt. vast. kohtaan Agricolalla: Henen pite nin itzens site wastoin
souittaman, quin ynne ia tasan perilisen Jumalan Waldakunnas. Ibid. 30.); hänen
pitä hänens rakendaman nijn, että hän kelpaijss hänen miehens ionca hän on auuxi
annettu, waimo hän on miehen cunnia Sano Pauali Nin hänen pitä rakendaman hä-
nens sen iälkin, ia muistaman aijna, että hän on pandu miehen haltun (33; vrt.
Agricolan vast. kohtaan: Nin waimon pite itzense asettaman, ette hen henen mie-
hense kelpais, iolle hen on apulaisexi annettu. Waimo ombi miehen cunnia (ma P.
Pauali) Senteden souittacan hen nin itzense ia aina muistacan ette hen ombi miehen
haltwn annettu. Ibid. 32.); että häidhen auioskeskuns caunistaisit sen hedelmän
cansa quin sinä sen rakennut olet (43; vrt. Agr.: . . . sille hedelmelle caunistetai-
sijn, iohogas sen asettanut olet; ibid. 42); Een ole möskän racastanut minun lähim-
maistän, een niin rakendanut minuanj händä vastoin quin minun piti (61; C-
tekstissä ibid.: en nij rakendanut minuani hende vastan. Vrt. Agricolan vast. koh-
taan: . . . enge keuttenyt itzeni hende wastoin quin minun tulis); ioss tämä . . .
welienne . . . on siihen säätyyn rakettu että voimalinen on hänen edestänse ruckoella
(85; vrt. Agr. ibid. 84: . . . olis sencaltaisesa sädyse); kijtä Jumalata että hän sinun
syys ia nuchtes on nin rakendanut, että sinä nyt taidhat paluela sekä händä että
sinun lahimmäistäs sinun colemas cansa (105; vrt. Agr. ibid. 104: . . . ette hen sinun
asias nin souittanut ombi . . .). — Vir. *rakendama* Mägiste mm. 'sovittaa, sovelluttaa',
K. Kann, Prantsuse-eesi sõnaraamat (Tallinn 1959) mm. 'appliquer'. Merkitys on
viron yleiskielessä tavallinen. Kuten lehtori Eeva Niinivaara on minulle huomautta-
nut, esim. oppisana *rakenduskunst* 'angewandte Kunst' (Kunstiajaloo oskussõnastik,
Tartu 1927) on 1920-luvun luomuksia, mutta kysymys 'soveltamisen' merkityksen
mahdollisesta murrepohjasta kaipaasi selvittämistä.

34. *rohkeasti* 'runsaasti': Anocat minulda rohkiast huomenlahja ja andimita, ja
minä annan mitä te anotte, andacat minulle vaivoin se pijsa emännäxi. (1642 R,
1 Moos. 34: 12; nyk.: 'Vaatikaa minulta kuinka suuret antimet tahansa'; lat.:
'Augete dotem, et munera postulate'.) — Vir. *rohke* Wied. mm. 'reichlich, über-
flüssig': rohke anniga = 'ergiebig', Kett. 'runsas, lukuisa'. — Vrt. suomen lounais-

murt., esim. Laitila: »Viimäs suven tul peruni oike vähä, jossan tuaremas paikas ol naati juures sentä hiuk rohkemi» = 'runsaammin'.

35. *saada* 'voida': eikä saanut cuhungan paeta, sillä meri oli heidän edesäns . . . he sen vetävät estexens, ettei he saa mennä kircon pahan ilman tähden. (Sorolainen, Postilla I s. 315; ks. F. L. Petander, Vähäisiä kirjelmiä 15 s. 29); . . . söit he liemestä ja huusit, sanoden: Jumalan mies, cuolema on padas. Sillä ei he saanet syödä sitä. (1642 R, 2 Kun. 4: 41; nyk.: 'Eivätkä he voineet syödä'; lat.: 'non potuerunt comedere'.) — Vir. *saada* Kett. mm. 'voida'.

36. *siemi* 'siemaus, (juoman) imaisu': Etickat ia sappe löit he ycten, / Sen ioi hän meidhän täctem. / Sen catkeran siemen perästä, / Sanan sanoi cuudhenen edhestä . . . (J. Finno, Wirsik. 92); sillä Herra . . . on meitä vaikittanut catkeralla siemellä (1642 R, Jer. 8: 14; nyk.: 'juottaa meille myrkkyyvettä'; vrt. Agricola: auttapi meite catkeralla Jomalla, III 537). — Vir. *seem*, *-e* Wied. 'Trunk, Schluck', *sööm* = *seem*, *-u* Kett. 'siemaus'.

37. *siunata* 'kirota': sinä olet siunannut Jumalan ja Cuningan (1642 R, 1 Kun. 21: 10; nyk.: 'olet kironnut Jumalaa ja kuningasta'); Naboth on siunannut Jumalan ja Cuningan (ibidem 21: 13; nyk.: 'on kironnut'; luvun loppuselit.: 'Siunannut, se on: hän on pilcannut: sillä Raamattu cudzu tässä sen hirmuisen pilcan, jolla Jumala pilcatan, siviämmästä . . .'; 1642 R:n suomentajain mukaan tässä siis olisi kysymys oikeastaan vain tahallisesta eufemismista; 1933-v:n suomennos ei kuitenkaan tue tätä tulkintaa). — Vir. *siunama* Wied. mm. 'verwünschen, fluchen, ausschimpfen', Kett. *siunata* 'noitua, sadatella' (ainoat merkitykset!).

38. *surettaa* 'tappaa', *surra* 'kuolla': Yxikertaist julmad tuimast / Suretta pois pyytävät. / Vieckall juonell, monel muodholl, / Teloitta heit tahtovat. (Maskun Hemminki, PC 94); Näljäll janoll surett surkjast, / Piinall pidkäll cuolett cauhjast / Viattomad veljensä (ibidem 118); He tääld surkjast surit erän (= 'kuolivat pois', ibidem 109); sinun juures tapan minä näljällä, ja suretan hänen jäänens (1642 R, Jes. 14 [15]: 30; nyk.: 'sinun juuresi minä tapan nälkään, ja sinun jäännöksesi surmataan'; lat.: 'reliquias tuas interficiam'). — Vir. *suretama* Wied. mm. 'sterben lassen, tödten', *surema* mm. 'sterben, absterben'.

39. *terve* 'ehea': Walborgmessun tule caicki aidhatt teruet olla (Herra Martti 66); Nijn usein myös, cuin hutan Sudheen aedhoilla, pitä aedhat hywin terwennä oleman (Kollanius 106); Wiljeliän tule maan Isännälle, cartanon jällensä anda parembana, ja eij pahembana, terwembänä huoneista ia aidhoista (ibidem 77). — Vir. *terve* Wied. mm. 'ganz, heil, unverletzt'. Sama merkitys tunnettu mm. suomen lounaismurteissa (esim. Laitila: »Ei muun [= minun] tarvit kenenkkä rikkenyi rukkolk kon Turusakkin tervei o», sp.).

40. *tioittaa* 'soimata': . . . niinnen cansa tachdot sinä armodt techdä, . . . ja eedt ijkänens enänpätä tuiotta [lisätty: soima] heille heiden syndiäns . . . (Westh, SKM I 167). — Vir. *teutama* = (Tartumaan murt.) *teotama* Wied. 'beschmutzen, besudeln', kuv. 'verläumden, lästern, schänden, schimpfen, blamiren': auu-teutaja = 'Ehrenschänder', jumala-teutamine = 'Gotteslästerung'; Kett. *teotada* 'herjata, lou-

kata'. Verbi on ilmeisesti johdos substantiivista *tigu*, g. *tigu* tai *teu*, = (Tartum.) *tigo*, g. *teo*, Wied. 'Schmutz, Koth', kuv. 'Schmach, Schmähere': pea-t. = 'Schande, Anstoss, Verläumdung'.³

41. *tupa* 'huone, sali': menevät Cuningan tupaan (1642 R, Ps. 45:16; nyk.: 'kuninkaan palatsiin'); nijncuin Frouvan tuvasa on caicki culda ja silcki (ibidem Ps. 45 loppuselit.). — Vir. *tuba* Kett. 'huone, kamari'. — Suomen *tupa* tunnetaan monissa satakuntalais-hämäläisissä murteissa tarkoittamassa 'vierashuonetta, kamareista suurinta'; ks. AULIS OJAJÄRVI Vir. 1938 s. 170.

42. *vaikittaa* 'vaientaa, rauhoittaa': Ja Levitat vaikitit caiken Canssan, ja sanoit: olcat äneti, sillä tämä päivä on pyhä, älkät murhettico (1642 R, Neh. 8:11; nyk.: 'leeviläiset rauhoittivat kaikkea kansaa'; lat.: 'Levitae . . . silentium faciebant in omni populo'). — Vir. *vaigistama* = *vaikistama* Wied. mm. (kansanrun.) 'stillen, beruhigen', *vaigistada* Kett. 'vaimentaa, tyynnyttää, lauhduttaa'.

43. *valjo*, -u 'ankara, kova': Pahut on kyllä tarion, / Suliettin taiuas, sil olen waiuas, / Meno on mul iur walio. / Nytt mä cuolen, menen wierax tuonen / En mä händä wältä taidha. (J. Finno, Wirsik. 44); (Kauppamiehet) Aevoim äkild huckuvat, / Idze niin, cuim calu. / Epätiedhos elämä / On niin, cuim muukin saama, / Loppu toinsans valju. (Maskun Hemminki, PC 99.) — Vir. *valji*, -ju Kett. 'ankara, kova', Wied. mm. 'hart, streng': vali isand = 'ein strenger Herr', valjud vanemad = 'strenge Herrschaft, strenge Vorgesetzte'. — *Valju* 'ankara' tunnetaan ainakin Varsinais-Suomen murteissa (esim. Tarvasjoki:» Se kon on helppo hevosellas niin on valju vaimollas», sp.).

44. *vilistellä* = *filistellä* 'viheltää': caickein jotca Babelit menevät ohidzen, pitä ihmettelemän, ja vilistelemän caickein hänen vaivains tähden (1642 R, Jer. 50:13; nyk.: 'Jokainen, joka kulkee Baabelin ohitse . . . viheltää kaikille sen haavoille'); Sijtä on Herran viha Judan ja Jerusalemin päälle tullut, ja hän on andanut heidän hämmästyxexi ja hävityxexi, nijn että heitä filistellän, nijncuin te näettä (ibidem 2 Aik. 29:8; lat.: 'tradiditque eos . . . in sibilum'). — Vir. *vilistelema* Wied.: freq. von *vilistama* mm. 'pfeifen, flöten'. — VÄINÖ KYRÖLÄ on Vir. 1933 s. 459 huomauttanut, että viron sanueella on vastine suomen lounaismurteissa (esim. *filistää*, *filistellä*, *vilistellä*).

45. *virsi* 'tapa': Hauras ihminen, i.e. joka ej pidä vettäns — on se raukka nijn hauras, kyllä se on paha virsi (Chr. Ganander, Nytt Finskt Lexicon, s.v. hauras; tähän oikeasta aakkosyhteydestään pois jääneeseen Gananderin sanaan olen viitanut jo Vir. 1938 s. 130). — Vir. *vir|s*, -re Wied. (kansanrun.) = *kombe*, *komme* mm. 'Gewohnheit, Sitte, Art, Weise', *vir|d*, -re (Göseken) 'Art, Weise, Gewohnheit'. — Kysymyksessä on epäilemättä sama balttilaislähtöinen sana kuin suomen *virsi* 'runo, laulu'; semanttisia rinnakkaistapauksia ks. esim. KALIMA IKBL 180.

³ Ap.-professori Veikko Ruoppila on kiinnittänyt huomiotani siihen, että »tuoitta» voitaisiin lukea myös *tivoita* ja että tällä sanalla on länsisatakuntalaisessa Ahlaisten murteessa merkitys 'väittää vastaan, kiistää', esim. »Ei se meinannu laingaa uskoo minu puhtetani, mut tivotti vastaa nii paljo ko jakso».

C. Agricolan muoto- ja äänneoppia

1. *hunnikolla* 'hunningolla': ole laupias ylitze sinun pyhydhes, ioca hunnikolla ombi (I 153, Dan. 9: 17; nyk.: 'valista kasvosi pyhäkkösi ylitze, joka on autiona'; lat.: 'ostende faciem tuam super sanctuarium tuum, quod desertum est'). Kysymys on tuskin painovirheestä, vaikka Agr:lla toisaalla on ng:llinenkin muoto: *eij* coskan sine nijte sinun hallustas *hunningolle* laske, iotca sine hartasta sinun rackaudhes wahwuten kijnittit (I 416; alkutekst.: 'nunquam tua gubernatione destituis, quos in soliditate tue dilectionis instituis', Gummerus 197). 1642 R käyttää samoin ng:llistä asua, esim. 2 Aik. 36: 19. — Vir. *hunnik*, *-u* Wied. 'Haufen': sita-h. = 'Kothhaufen', inimese-h. = 'Kothhaufen von einem Menschen'.

2. *iloisa* 'iloinen': sinun szoosis meihin puhalla, ette me madhaijsima sinun teruelisen Sanas . . . lujasti wskoo . . . iosta mōs meiden omatundo totisesta ia teudhelisest iloijisaxi tulis, ia caikinaijsesta hengelisesta remusta teutetyxi tulis (I 622—623). — Vrt. vir. *ilus*, *-a* Wied. 'schön, hübsch' (suom. sanan merkitys on epäilemättä alkuperäisempi; vrt. esim. suom. murt. *hauska* 'kaunis' ainakin Luopioisissa Martti Rapolan muistiinpanon mukaan).

3. *inhiminen* 'ihminen': ioca . . . Ristin pälle wffratin Inhimesen tedhen (I 579; alkutekst.: 'immolatum in cruce pro homine', Gummerus 357). — Tavallisesti Agr:lla kuitenkin *inhiminen*, joskus *inuhminen*. — Vir. *inimene* Wied. 'Mensch'. Vrt. Suomi 101 s. 42.

4. *osuttaa* 'osoittaa': Anna minulle site armo . . . Joka minulle oman syndijen malkan, eli ricotusten palioudhen osutais, ia nijte murhectiman saattais (I 648; alkuteksti tuntematon). — Vir. *osutama* Wied. (murt.) 'zielen' (Tallinnan murteiston lounaisosassa, johon kuuluvat Hiidenmaa, Saarenmaa, osa Pärnumaata, Läänemaa sekä eräät osat Harju- ja Järvamaata). Nykyisen kirjaviron *osutada* 'osoittaa (oikeaksi)' on Kettusen mukaan (suomalaisperäinen) uudismerkitys. Agr:lla on, kuten tunnettua, usein 2. tavussa *u* vastaamassa suomen yleiskielen *o*:ta; ks. Suomi 101 s. 21 (*aivu*, *isu*, *valu*, *vannuttaa*) ja RAPOLA SKH I 341 (*aldu*, *aucku*). Huom. lisäksi M. Westhin *ainukainen* 'ainokainen' (esim. SKM I 91) ja viron *ainukene* Wied. 'einzig, alleinig'.

5. *jonna* 'jonne': heille tiete walistaman, ionna he matkustit (I 131); *tuonna* 'tuonne': Istucat tesse, nincauuan quin mine menen toonna ia rucolen. (II 100, Mat. 26: 36; lat.: 'donec vadam illuc, et orem'); Istuca te teite nincauuan, quin mine menen toonna ia rukolen (III 167). — Vrt. vir. *sinna* = *senna* Wied. 'dahin', *tänna* 'hierher', *sinna tänna* Kett. 'sinne tänne'.

6. *jonni* 'siihen asti kuin': Sentedhen ionni me tesse matkasa olema, nijn sine tachtot meille wissin toijuon, sauuan edheste olemahan, iolla me noijaijsim (I 465; alkutekst.: 'Ergo dum in hoc itinere sumus, spem certam nobis baculi loco esse voluisti, qua sustentemur', Gummerus 244). — Vrt. vir. terminatiivin päätteeseen *-ni* sekä sellaisiin partikkeleihin kuin *kuni* = *kunni* Wied. 'bis, so lange wie': kätkit *kunni* puusärgini = 'von der Wiege bis zum Grabe'; *senni* = *seeni* 'bis dann, bis dahin', *seni kuni* Kett. 'siihen asti kunnes'. — Huom. myös suomen murt. *sini* — *kuni*

Lönnr.: sini itki saaren immet, kuni purjepuut näkyivät = 'så länge mästerna voro i sigte'. Ks. MÄGISTE SKS:n toim. 263 s. 115—, allekirj. SKRK 212.

7. *kohdus* 'kohtuus': Ele Herralle sine wäärä / hetke pane, taji määrä / Itze hen tietä parhan aijan / mitan, modhon, ia cohdus pajican. (I 92, Rucouskirian esipuheessa.) — Vir. *kohus*, gen. *kohuse* tai *kohtu*, Wied. mm. 'Recht, Gerechtigkeit, Billigkeit'. — Nämä Agr:n ja viron sanat ovat osaltaan todisteita »ominaisuuden-nimien» johtimen alkuperäisestä lyhytvokaalisuudesta; ks. viimeksi Ural-Alt. Jahrb. 31 (1959) s. 120—.

8. *piainen* 'pikainen': Widhenes, kirioittapi hen sijte Wimeiseste peiuste, quinga sen saman piasest ia ekist tuleman pite (II 562, Alcupuhe I Tess.). — Vir. *peatselt* Kett. mm. 'piakkoin, pikapuoleen', edellyttää adjektiivia **peane*, *-ise* << **piyainen*, *-tsen*; heikko aste *i*-loppuisen diftongin edellä kuten lounaismurteissammekin.

9. *raivota* 'raivata': Sinun Elemises esikuuilla, sine tien meille raijuosit, ijancaikisen elemen tyge, Ja ettes sen omilla askelillas polkenut olet, nijn sine sen meillen teijt kiuisesta, ia carckiasta, sangen raijwotuxi ia lakiaxi (I 465; alkutekst.: 'vitae tuae exemplis stravisti nobis viam ad immortalitatem . . .', Gummerus 243); *raivooja* 'raivaaja': Ja sinun pite cutzuttaman Lahon tuckiaxi, ia Tiedhein raiuoiaxi, ette sijnä asuu sadaisijn (III 118, Jes. 58: 12; nyk.: 'sinun nimesi on oleva: »halkeamain umpeenmuuraaja» ja »teitten korjaaja maan asuttamiseksi»'; vrt. samaa Raamatun kohtaa Agr. III 514: Tiedein raiuoiaxi). — ? Vir. *raiuda* Kett. 'hakata', Wied.: metsa jalalt, maast raiuma = 'Baumstämme fällen', umbrohtu ümber raiuma = 'Unkraut aushacken'. Suomen sana ei äänneasultaan sovi viron verbin säännölliseksi vastineeksi, jos edellytetään, että *raiuda* < **rakjoidak*, jolloin suom. vastine olisi murteistamme tuttu *raajoa* 'paloitella, hakata' (ks. TOIVONEN Vir. 1942 s. 245, KETTUNEN EKÄH³ s. 86). Merkityksen puolesta nykyviron kirjakielessä suomen verbiä vastaa tarkemmin *rajada*: teed r. = 'raivata tietä', jonka alkuperä kaipaisi selvitystä. Rinnastuksemme jää näin ollen epävarmaksi ja vaatisi lisätutkimusta.

D. Westhillä ja Maskun Hemmingillä tavattavia muoto-opin seikkoja

10. *hapointaikina* = vir. *haputaigen*: ks. ed. B 19. Lönnrotkin tuntee suomen murteista adjektiivin *hapoin* = *hapon*, gen. *happomen*, 'hapan'.

11. *viimäin* 'viimein', *viimäinen* 'viimeinen': . . . on wiszisti cutzuttu Christusen wsochon, ia siinä vanhurscaxi tecty, ia wimäiseldä teruexi ia autuaxi (Westh, SKM I 150); sijnä vimäisellä echtroghalla (Westh 71); sen vimäisen päiuän (Westh 87); Vihdhoiin viimäin meit vapata, / Ota täald tyghös taevaas (Hemminki, PC 68); Lughun lasku on viimäiseld / Sen edhes, jotei saadha pettä (PC 87). — Virossa asianomainen sanue on, kuten tunnettua, *a*-vartaloinen, esim. *viimane* Wied. 'letzte' = *viima/s*, *-ndama*; *viimati* 'zulezt, endlich', ja se vastaa siis juuri suomen *ä*-vartaloista, mm. lounaismurteissa yhä tunnettua tyyppiä *viimäne* 'viimeinen', *viimätteks* 'viimeiseksi' jne. Hemminkihän erottaa ortografiassaan tarkoin *ä*:n ja *e*:n toisistaan, joten hänen esimerkkejään on pidettävä luotettavina. Agricolan kohdalla asia on

toisin: kun hän kirjoittaa esim.: Mine olen se A ja O, se ensimmäinen ia se *Wimeinen* (II 671), emme tiedä, onko luettava *viimeinen* vai *viimäinen*. (Vrt. RAPOLA SKH I 50, 65). Mutta Westh, vaikka hän usein kirjoittaa ä-äänteen e:llä, on tuskin päinvastoin tarkoittanut ä-kirjaimella e-äännettä.

E. Agricolalla tavattava lauseopin seikka

juovuksissa mies 'juopunut mies': Mine olen ninquin iocu iouxis Mies, ia ninquin iocu Winasta horiuisi, Herran edesse, ia henen pyhein Sanains edesse. (III 551, Jer. 23: 90; nyk.: 'olen kuin juopunut mies'; lat.: 'factus sum quasi vir ebrius').—Virossa voitaisiin vastaavasti adverbiaaliattribuuttia käyttäen sanoa: ma olen nagu mõni *purjus mees*; vrt.: *tähtes taevas* 'gestirnter Himmel', *rakus käsi* 'schwielige Hand', *pilves ilm* 'bewölkter Himmel' yms. (Wied., Gramm. der Ehstn. Sprache 612).

*

Vanhan kirjasuomen ja viroa sellaisia yhtäläisyyksiä, joilla ei ole vastinetta nyky-suomen kirjakeleessä mutta lukuisasti kyllä kansankielessä, etenkin lounais- tai muissa länsimurteissa, on tähän mennessä lueteltu — nyt esittämäni mukaan lukien — sanaston alalta ainakin 140, muoto-opin piiristä 25 ja lauseopin 6 tapausta. Perusteellinen erikoistutkimus, johon ryhtyjän kannattanee odottaa Vanhan kirjasuomen sanakirjan valmistumista, tulee varmaan vielä ehkä huomattavastikin lisäämään näitä määriä. Puheenaolevien viroa-ominaisuuksien luku on silti jo nyt todettu niin suureksi, että niiden pääosan voitaneen katsoa tukevan sitä päätelmää, jonka mukaan Suomen lounaisosiin on aiemman kantaväestön keskuuteen suhteellisen myöhään saapunut runsaasti virolaisia uudisasukkaita. Näiden seutujen hämäläispohjaiseen kansankieleen tällöin kerrostuneet virolaisvaikutukset selittäisivät ehkä myös eräät ongelmalliset slaavilaislainat virolaissiirtolaisten välittämiksi.⁴ — Muistettava on tietysti niin ikään, että myös järjestelmällisellä *n i m i s t ö n t u t k i m u k s e l l a*, jonka huomattavin edustaja ja edistäjä maassamme on nykyisin VILJO NISSILÄ, on asiassa oleva tärkeä puheenvuoro käytettävänä.

⁴ Ks. esim. KUSTAA VILKUNA Kalevalaseuran vuosik. 27—28 (1948) s. 251—, Folk-Liv 1948—1949 s. 25—, Varsinaissuomalaisten kansanom. taloudesta ja kulkuneuvoista (1955) s. 150; ERKKI ITKONEN Suom.-ugr. kielen- ja historian tutkimuksen alalta (1961, Tietolipas 20) s. 46 ja näissä paikoin mainittua kirjallisuutta. — Erikseen huomattakoon LAURA KEIPI Vir. 1958 s. 338, jossa suomen *nuhdella*-verbiä hyvin syin pidetään länsimurteiden kautta saatuna virolaislainana.

L'ancien finnois littéraire et l'estonien

Addenda à la confrontation de leurs similitudes

par LAURI HAKULINEN

L'auteur présente comme addenda à ses articles publiés dans *Suomi 101* (1943), p. 19–50, et *Virittäjä* 1960 p. 287–292 des caractéristiques de l'ancien finnois littéraire qui ont des correspondances plus proches avec l'estonien qu'avec le finnois littéraire moderne. Parmi celles-ci, il y en a 41 qui appartiennent au domaine du lexique, 10 à celui de la morphologie et un à celui de la syntaxe. Jusqu'ici on a publié en tout au moins 140 de ces similitudes de l'ancien finnois littéraire avec l'estonien dans le domaine du lexique, 25 dans celui de la morphologie et 6 dans celui de la syntaxe, mais une étude approfondie n'a pas encore été tentée à propos de ce sujet spécial. Se basant sur les

résultats atteints jusqu'ici, l'auteur considère qu'il est possible d'expliquer ces phénomènes par l'assimilation d'une nombreuse d'immigrés estoniens à la population finnoise antérieure de la Finlande du Sud-Ouest à une période préhistorique relativement tardive. Ceci expliquerait peut être aussi certains mots d'emprunt d'origine slave des dialectes de la Finlande occidentale, restés énigmatiques jusqu'ici; ils auraient été transmis par les Estoniens arrivés dans le pays et ne seraient pas dus à des contacts directs avec les Slaves (pour la littérature relative à ce sujet v. note 4 p. 237).